

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 31, 2013.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 31, 2013.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 31, 2013.

UDK 811.163.4'36:821.163.4-13

Миодраг ЈОВАНОВИЋ*

ПРИДЈЕВСКО-ЗАМЈЕНИЧКЕ РИЈЕЧИ У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”

Анстракт: Колико је језик *Горског вијенца*, употребом придјева и придјевских замјеница, сагласан са дијалекатском базом којој је Његош припадао, а колико се од ње пјесник удаљавао бирајући лик у складу са Вуковом нормом, или својим језичким осјећањем у циљу стварања властитог поетског израза – анализирали смо у нашем раду.

Кључне ријечи: придјеви, придјевске замјенице, одређени/неодређени вид, падежни систем, тврда/мека промјена, покретни вокал, варијанта

Његошевом језику често су приписиване наглашене дијалекатске црте (и то углавном везане за усколокални цетињско-његушки говор)¹. Да ли се у у томе претјеривало, да ли јунаци *Горског вијенца* стварно говоре искључиво народним језиком или Петар II Петровић Његош својим пјесничким изразом више иде ка утемељењу Вуковог модела књижевног језика, чији је, како је познато, био слѣдбеник и присталица. Све се то хтјело провјерити подробнијом анализом придјевско-замјеничких ријечи² – јер баш у њима, претпоставили смо, има доста конкурентних ликова и на дијалекатском и на књижевнојезичком плану.

* Редовни професор Филозофског факултета у Никшићу

¹ Види, на примјер: Александар Младеновић, *Књига о Његошу*, НИРО „Књижевне новине”, Горњи Милановац: НИРО „Дечје новине”, Београд 1989, 224.

² Анализу придјевско-замјеничких ријечи вршимо према издању *Горског вијенца*, Обод – Цетиње, Просвета – Београд, Београд 1975.

1. ОДРЕЂЕНИ И НЕОДРЕЂЕНИ ПРИДЈЕВСКИ ВИД

У црногорским народним говорима, као уосталом и у књижевном језику, нестало је осјећање за правилну употребу одређеног и неодређеног придјевског вида. Штавише, придјиви са некадашња оба вида углавном се мијењају по замјеничко-придјевској деklinацији. А какве резултате даје анализа Његошева језика?

а) Именичка промјена

Генитив-акузатив

Присвојни придјиви на *-ов/-ев*: Капетан сам од *царева* града (369); Хулитеље имена *Христова* (671); Селим везир, роб роба *свечева* (1077); *пророкова* страшнога барјака (1112); Дану, Вуче из *Љешева* Ступа (1730); Вазда раниш од *Видова* дана (1739);

Други придјиви: Јанко брани Владислава *мртва* (29); Нема посла у *плаха* главара (109); крст од огња *жива* направише (175); Из главе је *цијела* народа (293); Би, Рогане, *грдна* разговора! (352); Змаја *љута* војводу Уроша (573); ка тирјанин на *слаба* човјека (617); у лађици *грдна* страданија (634); Алах, море, *мудра* разговора! (876); Пи, сердаре, *грдна* разговора! (989); Глете, људи *лијена* сарука! (1030); Нема кумства без *крштена* кумства (1040); *Дивна* санка што си онда снιο (1214); да одеру кору леба *суха* (1414); „Кад ухвате – каже – Црногорца/било *жива* ал’ *мртва*, у руке” (1643–1644); *Дивна* плећа а дивно ли пише (1693); до твојега *тешка* шестоперца (1803); Сњежна гривна *ситна* бисера (1868); Бог га јаки и *мртва* убио (1999); *красна* лица, висок као копље (2042); *Дивна* писма, јади га убили (2057); *Чудна* попа, јади га не били (2091); *Чудна* врага, видите ли, браћо? (2172); Преко *равна* поља Цетињскога (2384); на *бијела* хата ка на вилу (2385); Како те је бог *весела* дао! (2470); од *невјерна* домаћега врага (2606); Боже драги, *свијетла* празника! (2632); над образом *свијетла* језера (2638); у лађама пут *бијела* Скадра (2698); Више жалим *пуста* цефердара (2797); Ни прекова *бистра* цефердара (2815).

За трпни придјев немамо примјера (тип: видио сам га *рањена*).

Примјери генитива једнине замјеница на *-кав* такође показују да именска деklinација у Његошевом језику, за разлику од стања у црногорским говорима, није у примјетној рецесији: У њих нема *никаква* вјенчања (1769); Самовољно, без *никаква* зора (1785).

Датив-локатив

Ријетко ће Његош употријебити придјеве у неодређеном виду, али ипак постоје двије потврде (оба су примјера у дативу): Ал’ ти *живу* руке савезали (551); па викнули *цијелу* народу (1587).

б) *Замјеничко-придјевска промјена**Генитив-акузатив*

Гледа једном града *стравичнога* (157); На развале царства *јуначкога* (253); Враг донио на састанак бјеше/и *старога* оцу Брунчевића (400–401); Жали Иван брата *јединога* (575); Жрец Европе с *светога* амвона (624); Испод твога трона *свијетлога* (747); А камоли *слабога* човјека (904); *рођенога* да се од њих топи (905); бањо слатка *људскога* живота (913); земљи име *страинога* пророка (931); Или имам *младога* витеза (975); или имах *китнога* вијенца (979); Три хиљаде момка *једнакога* (1063); пророкова *страинога* барјака (1112); Он је хајдук робља *свезаног* (1189); а камоли чојка *несретњега* (1480); за *тајнога* жбира и шпијуна (1520); Хвала богу, *насјега* милета (1778); Да истрчеш хата *крилатог* (1809); Од *дивнога* јата твога/брате, рано? (1914); и *старога* баба Пера/куку, Перо! (1921); Онаквога *сивога* сокола (1980); Преко равна поља *Цетињскога* (2384); Нема дана без *очнога* вида (2452); То је управ благослов *вишњега* (2485); Дим на Божић, *великога* чуда! (2580); Колико је *равнога* Цетиња (2596); од не-вјерна *домаћега* врага (2606); Страхуњића, Рељу *Крилатог* (2658); а у раздвој боја *крвавога* (2792); жа ми га је ка брата *роднога* (2800).

Како грађа показује, у језику *Горског вијенца* генитив-акузатив придјева неодређеног и одређеног вида су у напоредној употреби – могло би се констатовати: са подједнаким степеном учесталости. Уз то, вокал *-а* скоро је обавезан дио наставка *-ога/-ега*. Ријетка су, али ипак забиљежена, одступања: Ти си жртва *благородног* чувства (225); к светом гробу *бесмртног* живота (246); Не познајеш *чистог* раја сласти (889); *Непобједног* младога Душана (2655). Интересантно, присвојни придјевии на *-ов/-ев* нијесу ниједном употријебљени у одређеном виду.

Датив-локатив

Имамо таман толико примјера да устврдимо како се у овим падежима придјеви употребљавају, нешто чешће, у одређеном виду – при томе, вокал *-е* обично је саставни дио наставка *-оге* (за *-еге*

иза меких сугласника немамо примјера): Ја се надам *веселоме* гласу (951); Срамота је *сивоме* соколу (1834); Зла *мрзноме* чинит не можемо (2149); те *црноме* работа Мамону (2343). Необични су примјери са краћим наставком *-ом*: к *светом* гробу бесмртног живота (246); а у једном стиху напоредо егзистирају ова два наставка: на *широком* пољу *Ћемовскоме* (574).

Грађа несумњиво показује да, у већем степену него у народним говорима, језик *Горског вијенца* карактерише видљива употреба придјева неодређеног вида. О томе када ће пјесник употријебити један или други лик тешко је изрећи сигуран суд – метрички разлози могу, али не морају бити једини разлог (придјеви одређеног вида, уколико се употребљавају са покретним вокалом, а то је у Његошевом језику неупоредиво чешћа варијанта, за слог су дужи). Исти Његошев јунак, у истом монологу (или дијелу дијалога) може изговорити придјев и у одређеном и у неодређеном виду: Сват Турчин: На твојега *крилата* хајата (1790); и твојега бича *пакленог* (1792); Игуман Стефан: Сад ми дајте једну чашу вина/ма *доброга*, и чашу од оке (2443–2444); Бог да прости *весела* празника! (2446). Чак и у истом стиху: Вукота Мрваљевић: *Чудна* негђе *пустога* плијена (1715); Сват Црногорац: Не пушт', Бајо, *жива* *ђавољега* (1852).

Исте оцјене (напоредна употреба придјева – и придјевских замјеница – одређеног и неодређеног вида) могу се изрећи и за неvezани стих, тзв. дидаскалије, које смо за циљеве нашег рада такође посматрали: Чуде се гледајући *старога* игумана ђе сједи уз ватру (стр. 110 – испред стиха 2361); Поставише кољиво наред *великога* гувна (стр. 124 – испред стиха 2658) / Народ се чуди *његову* послу (стр. 124 – испред стиха 2658).

Номинатив (-акузатив) једине

Између лика одређеног и неодређеног вида у овом падежу пјесник *Горског вијенца* неупоредиво чешће бира варијанте на *-и*:

И тријумфа *дични* в'јенац, да му краси главу смјелу (12); Од Ђорђа се Стамбол тресе, *крвожедни* отац куге (21); Плам ће вјечно *животворни* блистат Србу твоје зубље (33); Сан *паклени* окруни Османа (9); гром *стравични* те круне раздраба! (227); Ко је витез, ко је *добри* јунак! (458); ломи *тешки* топуз азијатски (626); олтар *прави* на камен *крвави* (675); и *крвави* пламен угасили (682); и *смућени* облак градоносни! (759); Светац *прави* махне ли топузом (885); на твој поток *бистри* и *чудесни* (922); Леополдов *храбри* војевода

(1144); *дивљи* вепар има, а не човјек (1154); Гледај чуда, што је *јадни* човјек (1381); Ко м’ у *зли* час дочекива, Вуче? (1430); дим те *црни* бјеше приклопио (1743); да очешљам *дуги* перчин/јаох мени! (1946); Што ће *јадни* ђед ти Бајко/мој Батрићу (1968); шал *црвени* свежи око главе (2037); Те међу вас нож *крвави* вргла? (2127); Ђе у њему *чисти* тамјан дими (2355); Траг се *грдни* његов ископао (2416); У *помамни* вјетар ударио (2432); Ка *блиједи* пламен по ракији (2476); овај *грдни* свијет испитао (2487); Но се негђе бој *крвави* бије (2564); Дим је *црни* лега над Бајице (2577); *нови* живот и вид сасвим *нови* (2676); Жена млада, ама соко *сиви* (2763).

Мален свијет за адова жвала (27); Јаки зуби и *тврђ* орах сломе (1104); *Тврђ* је орах воћка чудновата (1133); Ја сам ноћас *грдан* сан видио (1367); *Вјеран* бјеше јунак мимо људе (2002); те срамотно, *црн* му образ био (2005); *Тежак* в’јенац, ал’ је воће слатко! (2350); а у лик се *манит* обратио! (2433).

Доиста, ликови на *-и* имају изразиту превагу. И у неvezаном слогу, гдје га узуси стиха нијесу ограничавали, у објашњењима између стихова, Његош употребљава обје форме: Сваки каза сан *једнак* (стр. 111 – испред стиха 2387); Даде Мандушићу из одаје своје један *добар* цефердар / Дође к њима *стари* и *слијети* игуман Стефан (стр. 104 – испред стиха 2218). Придјев *цијели* обавезан је у лику *цио* (и увијек уз именицу *народ*) – и у неvezаном слогу: Тада скочи *народ* *цио* (стр. 104 – испред стиха 2218); и у стиху: Па се *народ* *цио* помутио (2117).

Наравно, неодређени придјевски вид редовно је у употреби код придјева који чине саставни дио именског предиката. За потврду појаве у спјеву има много примјера, а навешћемо само неколика стиха које је изговорио игуман Стефан: Ти си *млад* јошт и *невјешт*, владику! (2495); Нико *срећан*, а нико *довољан*/нико *миран*, а нико *спокојан* (2517–2518).

Квалификативне замјенице

У говорима Његошева ужег завичаја квалификативне замјенице су у номинативу (акузативу) једине мушког рода обично у облику одређеног вида (*-кви*). Језик *Горског вијенца*, у три примјера према којима можемо провјерити појаву, нуди оба облика: Љубови ти, набави ми *такви* (1035); јер кад год сам *такви* сан гледао (1371) / *Какав* наук, *такво* и читање (2069).

2. О НЕКИМ ПАДЕЖНИМ НАСТАВЦИМА

*Генитив (-акузатив) једнине**а) Придјеви*

Како смо и раније, анализирајући степен употребе придјева одређеног и неодређеног вида, констатовали: вокал *-а* је скоро обавезни дио наставка *-ога/-ега*. И овдје ћемо са нешто нове грађе потврдити изнесену тврдњу:

– *ога*: Из грмена великога лафу изаћ трудно није (9); Фараона источнога пред Ђорђем се мрзну силе (19); за њим јата проклетога кота (4); Францускога да не би бријега (7); Злога госта Европи Оркана! (11); хулиш бога с светога олтара (58); а за спомен рода јуначкога (63); Виђи посла цара опакога (66); жртвом на трон бича свијетскога (238); Испод твога трона свијетлога (747); слуга брата сунца свијетскога (1078); и твојега бича пакленог (1792); јединицу светога пророка? (1813); Јуначкога не знају поштења (1898); Крвника га ришићанскога нема (1911); сна људскога ђеца ал' очеви (2293); Обилежја од турскога уха (2723);

– *ега*: од Дунава до мора сињега (55); Не бојим се од вражјега кота (528); но се бојим од зла домаћега (530); Но си с краја почео тањега (736); Рашта га је бог вишега дао (1208); ми се досад ништа не сјећасмо/најбољега нашега војводе (1382–1383).

Ипак, неколико примјера са краћим обликом (уз оне дате при обради одређеног придјевског вида) не дозвољавају да вокал *-а* у Његошевом језику сматрамо саставним дијелом наставка генитива (-акузатива), већ ипак покретним вокалом: дивне Спарте и великог Рима (230); Ја бих, браћо, с општег договора (677); Да сам има бољег учитеља (2070); те убио ријечног кадију (2700).

Такође смо раније рекли да се може претпоставити да су у основи овакве репартиције наставака *-ога/-ега*, *-ог/-ег* метрички разлози – ликови са вокалом *-а* на крају за слог су дужи.

б) Замјенице

Код показних замјеница нема изузетака – вокал *-а* је обавезно саставни дио наставка *-ога* у ген.-акуз.: И без *тога* ово нам је слава (96); ал' овога чуда јошт не виђех (159); Причаћу ви за *тога* ђавола (453); Кад онога из јаме вадише (815); Нијесмо ли браћа и без *тога* (968); Од *тога* ти бјеху погинули (1515); „Погледајте *онога* кокота” (1588); Кад погледај *онога* кокота (1589); са свијема те смо *тога* ли-

ка ((2169); Нема *тога* ни у једну књигу (2179); Да ли ти се, оче, не додије од *тога*...? (2235); А ко изда *онога* те почне (2409).

Код присвојних замјеница *твој* и *свој* избор између краћег и дужег наставка зависи од тога да ли је у питању сажети или несажети лик – у духу Његошева језика су и један и други. Уколико је у питању несажети лик, овај вокал је увијек саставни дио наставка *-ога*: свој *својега* никад пуштат неће (533); догна бритву до *својега* носа! (1601); на *твојега* крилата хајата (1790); и *твојега* бича пакленог (1792); Појаш, Марко, *твојега* Шарина (1801); до *твојега* тешка шестоперца (1803); Сад те виђу на *твојега* Ждрала (1827); узесмо га за *својега* брата (2603). Међутим, сажети ликови познају обје варијанте – Његош је 7 пута у спјеву употребио краћу форму, од тога 3 примјера су без покретног вокала: него главу *свог* сина Андрије (1300); Ружа с струка није пала *свог* (1857); Прокле Мара *свог* сина Станишу (694); а 4 са покретним: *свога* дома већ не ћах гледати (1441); да ничега, ано *свога* хлада (1504); без питања *твога* ал’ Лимова (1854); Испод *твога* трона свијетлога (747). Наставак генитива/акузатива замјеница *наш/ваш* досљедно је *-ога*: За *нашега* бана Милоњића? (1260); Споменик је *вашега* јунаштва (2646); Витезових *нашега* народа (2650); Поздрављамо *нашега* владику! (2708).

Вокал *-а* по правилу је саставни дио наставка *-га* у ген. -акуз. – и код именичке замјенице *ко*: *кога* ђаво о свачему учи (67); Нада нема право ни у *кога* (133); *Кога* зове уз оне главице (945); Мишљаху ли у свијет за *кога*? (1502); мало *кога* од њих посјекосмо (2609); – и код замјеница сложених са *ко*: *Свакога* ми узе приђе рока (978); Ја нијесам ни позна *никога* (1431); Црногорца већ бјеше *свакога* (1995).

Вокал *-а* редовно је на крају наставка генитива (-акузатива) и код броја *један*: Облагали *једнога* принципа (1523); Ја сам чуо од *једнога* ђеда (1583); ја не виђех у *једнога* момка (1989); Док ево ти *једнога* каваза (2197); Но се држи све *једнога* пута (2378); Жа ми га је ка *једнога* сина (2799); не пуштише жива *ниједнога* (598); није од њих *ниједнога* жива (1355); Ту не бјеше *ниједнога* чојка (1518).

Датив (-локатив) једине

а) Придјиви

У језику *Горског вијенца* препознате су неколике варијанте: наставка *-ома*, *-ему*, *-ому* и ликови без покретног вокала, при чему њи-

хова репартиција није увијек спроведена према моделу књижевног језика. Најчешће је правилно иза тврдих сугласника употријебљен наставак *-оме*: Ја се надам *веселоме* гласу (951); да поможе *Новоме* хиташе (1221); *Часноме* се крсту поклонише (1329); Срамота је *сивоме* соколу (1834); Зла *мрзноме* чинит не можемо (2149); те *црноме* работа Мамону (2343). Некада крајњи вокал *-е* може и изостати: Оца риче на *равном* Цетињу (287). Да писац *Горског вијенца* избором између дуже и краће форме у ствари гради властиту оригиналну поетику свједоче примјери напоредне употребе *-оме* и *-ом* чак у истом стиху: на *широком* пољу *Њемовскоме* (574); Владика Данило: *Малом* мраву ка *гордоме* лафу (756). Једном је умјесто *-е* као покретни вокал употријебљен *-у* (*-ому* умјесто

– *оме*): Свак потрчи к *ријечкому* граду (2696)³. Такође, Његошев језик познаје само наставак

– *ему*: да главаре браће истурчене/дозовемо на *опитему* скупу (679); да к *сињему* мору не хитају? (1110); док наставак *-еме*, познат неким говорима околине Његуша – посебно иза меких сугласника, писац *Горског вијенца* није ниједном употријебио⁴. Но, ни вокал *-у* није обавезан – у неvezаном слогу: Коло на *Вељем* гувну поје (стр. 35 – испред стиха 563) налазимо краћу форму.

б) Замјенице

Код замјеница су прилике једноставније. Да не можемо изрећи констатацију да је вокал *-е* обавезан дио наставка – показних замјеница: У *томе* се разбудих од страха (1330); при злу *томе*, ако је истина (2098); благо *томе* кога срце служи (2404); Не мисли се о *томе* Турцима (2539); – присвојних: да се о злу *своме* забавите (2204); пуни пушке *своме* господару (2764); кад причању *твоме* покаже се (2372); – именичке замјенице ко: *Коме* прсне чело, куку њему! (938); *Коме* закон лежи у топузу (1155); како ће се *коме* догодити

³ Наставак *-ому* непознат је говорима Његошевог ужег завичаја па и неким мање или више просторно удаљеним говорима: на примјер, само је *-оме* у староцрногорским говорима (Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗб XV, Београд 1965, 160, 163); Црмници (Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX, Београд 1940, 413–414) и Паштровићима (Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошке науке, Подгорица 2005, 339–340).

⁴ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 413–414; Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, 340.

(1721) „крива” су само два примјера без покретног вокала – и то оба у локативу: Грехота је *о том* и мислити (1138); Благо одру *на ком* почине (1873).

Инструментал једнине

а) Придјеви

Иако писац *Горског вијенца* напоредо употребљава дуже и краће облике (*-ијем* и *-им*), ипак се степеном учесталости једних и других приближава приликама у завичајном говору, у којем су наставци старих тврдих основа (*-ијем*) готово једино могући. Оно што се и за Његошев језик са сигурношћу може рећи – напосто на основу статистичког метода – јесте да су ликови са *-ије-* много више уграђени у метрику пјесникова стиха:

Моје племе сном *мртвијем* спава (37); поносиш се скиптром *кр-вавијем* (57); и утека с братом *најмлађијем* (471); Све је пошло *ђа-вољијем* трагом (557); насија га *умнијем* сјеменом (750); За *врснијем* братом али сином (775); а *танкијем* гласом нарицати (1292); Ста град бити топом *буковијем* (1387); Ада што би с *туђијем* чинио? (2067); Ка да духом *светијем* прозире! (2106); А залили *црвенијем* вином (2442); познао се с *гркијем* животом (2489); прекрсти се крстом *христјанскијем* (2602); кад се небом *ведријем* играју (2637).

Чак се и у истом стиху нађу и по двије реализације са *-ије-*: *јуначкијем* и *коњскијем* месом (1740); *сунчанијем* *чистијем* млијеком (2283); За *онијем* *сивијем* соколом (2028) – показна замјеница + придјев.

Редни број: Дигосе се један за *другијем* (1321).

Наставак старих меких основа *-им* Његош је употријебио само у пет стихова: Над *свијетлим* твојим гробом злоба грдна бљува тмуше (29); ал’ умрије *тужним* изгнаником (32); *светим* пићем богом *закрићеним* (586); Што се *црним* задоји *ђаволом* (685); Већ вас виђу под *сјајним* покровом (2352).

б) Замјенице

Не могу се изрећи исте оцјене и за придјевске замјенице – наиме, грађа коју нуде стихови *Горског вијенца*, за инструментал једнине мушког и средњег рода, свједочи о напоредној употреби, готово истом степеном учесталости, наставака старих тврдих и меких основа:

И оружјем, *мојијем* уздањем (865); *Којијем* се пјане покољења (607); над *којијем* огледујеш лице (923); пред сенатом и *свијем* народом (1524); мило ми је с *таквијем* јунаком (1039);

Те сву ноћ с *неким* разговараш? (1254); Да не бјеше под *оним* именом (1627); за *његовим* трагом покајнице (2436); Вријеме ће *својим* током ходит (2678); А не сестра за *онаквим* братом (2033).

Генитив множине

Овај падеж показује да се у Његошесвом језику по правилу задржао генитивни наставак придјевско-замјеничке промјене *-ије*. Штавише, пјесник у овим облицима по правилу на крају пише и сугласник *х*, чак су и облици генитива множине именице уз коју придјев стоји увијек са реализованим финалним *х*⁵.

Придјевске замјенице: А одовуд неки од *нашијех* (407); шест *нашијех*, девет *њиховијех* (419); из *онијех* пањегах завика (1563); Има, кнеже, *некијех* рогошах (2174); но стотину *тијех* бројаницах (2239); из гробова *нашијех* ђедовах! (2617); Такве бруке, *таквијех* грдилах (1552); јошт *таквијех* очих гвозденијех (1988); Бранећи се од *нечијех* пасах (1333).

Придјевски: и с ломљавом *страшнијех* громавах (152); страшном мишљу прсих *надутијех* (242); вјешти звуци *дивнијех* гусалах (275); лови свјетлост *лисичијех* очих (773); О хурије очих *плаветнијех* (898); Што су момци прсих *ватренијех* (990); да прелазе с *бојнијех* пољанах (994); под гомиле *мртвијех* Тураках (1058); Уберемо *зрелијех* јабуках (1317); Бјеше, брате, доста *лијепијех* (1406); а *грднијех* десет путах више (1407); *Богатијех* бјеше поголемо (1409); *биранијех* соколовах/куку браћо! (1952); јошт *таквијех* очих *гвозденијех* (1988); Бјеше главах посјека *турскијех* (1998); пунана је *лудијех* премјенах (2281).

Редни број: у хиљаду *другијех* пушаках (2805).

⁵ Мало има дијалекатских особина, с правом закључује Михаило Стевановић у свом раду *О језику Горског вијенца, Његошев књижевни језик*, САНУ, Научна књига, Београд 1990, 204–205, које би у Његошесвом језику биле потпуно досљедне. О једној таквој особини с највећом поузданошћу можемо говорити. Његош, наима, никада није пропустио да ген. множине именица било које врсте промјене употрежи у облику без сугласника *х* на крају (увијек само *људих*, *момаках*, *женах*, *селах* итд.). У Његошево вријеме ти су се облици у говорима његова завичаја изговарали с гласом *х* нормалне артикулације, у вријеме настанка Његошевих дјела *х* је свакако у финалној позицији био постојан глас.

С обзиром на укупну ситуацију са овим падежом у *Горском вијенцу*, неочекиван је примјер са новијим образовањем према књижевном језику – наравно, и овдје са реализованим финалним *x*: Како јата *дивних* лабудовах (2636). Очито овај усамљени примјер мало коригује горе изречену оцјену – „по правилу задржао ... *-ије*”⁶.

Нема у *Горском вијенцу* ниједног примјера са наставком *-ија*, иначе веома честе варијанте у народним говорима пишчева ужег и ширег завичаја.

Датив, инструментал, локатив множине

Говоре Црне Горе у овим падежима, због мањег или већег колебања у репартицији наставака старих тврдих (с континуантом јата *-ије*) и меких основа (*-и*), карактерише нестабилизована ситуација. Међутим, у говорима цетињско-његушког типа ликови са *-ије* скоро да су уопштени. А како је дистрибуција наставака старе тврде и меке промјене у придјевско-замјеничким ријечима спроведена у стиховима *Горског вијенца*?

У дативу су подједнако обични дужи: он ће ера бити страшна *људскијема* кољенима (2); Помоз, боже, *јаднијем* Србима (179); / Тешко, Турци, *вашијем* душама (1013); и краћи облици: Како што је *шареним* коњима! (2417); Два момчета *ријечким* Турцима (2690). У инструменталу су ликови са *-и* обичнији: гутајућ их *ватреним* очима (244); мировима и *умним* тварима (753); у невезаном слогу: Носе... шенице шарене измијешате зрнима *шипчанима* (стр. 124 – испред стиха 2658); да ми стане пред *вашим* очима? (901) / не разлежу *ратнијем* клицима? (281); покласмо се с *нашијем* Турцима (2711); док у локативу писац *Горског вијенца* употребљава искључиво књижевне варијанте: у *великим* народима генију се гњ’јездо вије (10); и дављаху у *мрачним* избама (1482). Чини се, према примјерима које смо изнијели, да за разлику од генитива множине и инструментала једине мушког и средњег рода, у којима су дуже форме обичније (у генитиву наставак *-ијех* готово једино могућ), да у овим падежима препознајемо другачије тенденције – преко датива, гдје се још увијек може говорити о подједнакој учесталости форми на *-ије* и *-и*, ин-

⁶ Заправо такву оцјену је изрекао М. Стевановић, при чему је превидио овај примјер – „ја у ГВ нисам могао пронаћи ниједног стиха са тим завршетком у овоме облику, па сам зато примере узео из *Луче*” – закључио је своју анализу о генитиву множине у *Горском вијенцу* (стр. 222).

струментала, са претежнијим наставцима меких основа, до облика локатива гдје су књижевни ликови једино могући.

Дати примјери дају слику и о фреквенцији варијанти *-ијема/-ијем* у овим падежима. А резултат је: и једна и друга су, са подједнаким степеном очекиваности, присутне – због тога вокал *-а* не можемо сматрати интегралним дијелом наставка датива, инструментала и локатива множине већ покретним вокалом.

Код замјеничког придјева *сав* у множинским падежима (и инстр. једнине) дуже форме скоро да су уопштене: Од владике и *свијех* главарах (1131); Нек се овај вијек горди над *свијема* вјекovima (1); пред сенатом и *свијем* народом (1524); са *свијема* те смо тога лика (2169); И чита га наглас пред *свијема* – у неvezаном слогу, стр. 58 – испред стиха 1173. Краће налазимо само по изузетку: Те си писа међу *свима* нама (2052). Вјероватно да, између конкурентних ликова на дијалекатском и књижевном плану, Његош врши избор идући за реализацијом сопствене метричко-ритамске снаге стиха. Због потребног броја слогова једном је код овог замјеничког придјева употребљена и „скраћена” форма: Покољења дјела суде, што је чије дају *свјема!* (25).

3. ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЈЕВИМА

Говори Његошева завичаја, и уопште староцрногорски говори, још су у давној прошлости упростили секвенце непалатални (некада палатални) сугласници *ж*, *ч* + сонант *ј* – испадањем другог члана сугласничке групе (тип: *божји* > *божи*). Ипак, ни у једном говору појава није стабилизована, те су у пракси у напоредној употреби оба лика – и *божји* и *божи*. Штавише, у употреби је и још један књижевни лик – *божији*. Како се ове појаве рефлектују у Његошевом језику?

Статистички гледано стабилност групе *жј* у *Горском вијенцу* је поремећена свега два пута: Пуштите их, аманат ви *божи* (193); а у другом примјеру у два непосредно везана стиха, Његошев јунак игуман Стефан изговорио је оба лика – са *ј*: Ко ће, синко, *божју* вољу знати (2220); и без *ј*: ко ли *божа* прозрети чудеса? (2221). Осим ових примјера, придјев *божји*, *-а*, ... стабилног је лика⁷: Да слушају

⁷ Ни именице с основом на сугласнике *ж* и *ч* и наставком *је*, као што су: *оружје*, *наручје*, *подручје* и сл., које се у неким говорима црногорским редовно изговарају без гласа *ј* у Његошевом језику се не сретaju у дијалекатском лику:

божју летурђију (102); Бич сам *божји* ја сплетен за тебе (390); Бог са нама и анђели *божји* (663); Ма залуду, на ти *божју* вјеру! (684); предјел шири видиш *божје* силе (908); Ема нећу, *божја* ви је вјера (941); Не, *божја* ти вјера, Мандушићу (1446); да су *божју* грдно преступили (1498); Задајем ви *божју* вјеру тврду (2397). У *Горском вијенцу* неколико пута је употријебљен и придјев *вражји*, али увијек у књижевном лику: *Вражје* племе позоба народе (20); Не бојим се од *вражјега* кота (528); *Вражја* сила одсвуд оклопила (646); А каква је то *вражја* женидба (1766). Секвенцу *чј* потврдили смо у придјеву *лисичја*: Ћуд *лисичја* не треба курјаку (856). Друга варијанта стандарднога наставка (-*ији*) иза *ч* и *ж* не постоји у *Горском вијенцу*.

У црногорским народним говорима придјевии који граде компаратив наставком -*иј*, у мушком роду, послије губљења сонанта *ј* имају сажету форму – *волији* > *воли*. Ову тенденцију у великој мјери прати и Његошев језик – имамо највише примјера за компаратив: Све ће *сјајни* и *чудесни* у вјекове биват дубље (34); А ја *воли* да надјача виши (1207); *Воли* су ти кокош али јаје (1678); *Мрзни* су ми они него Турци (1900); ал’ је *згодни* али је *ваљасти*/ал’ је *мудри* али је *љубавни* (1983–1984) – у два стиха четири примјера; Ја бих *воли* сад гривну орахах; Издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом; *здрави* је посао (стр. 112 – прије стиха 2407); а у једном стиху и за суперлатив: да *најстрашни*м постанеш шехитом (1811). У невезаном слогу потврђен је сажет облик и од *чији*: Сердар Јанко пита *чи* је брав те му он у плеће гледа (стр. 79 – испред стиха 1693). Ријетко се ови придјевии у *Горском вијенцу* јављају неупроштени: Како су им неки од *старијих* (830); у невезаном слогу: Него *мудрији* раздвајају да се не покољу (стр. 53 – испред стиха 1044).

Непозната је Његошевом језику компарација *велик-већи* – наиме, и у *Горском вијенцу* је, као и у већини црногорских говора⁸, компаратив *виши* – и од *велик* (*и*) и од *висок* (*и*) – једино могућ: Мањи поток у *виши* увире (794); А ја воли да надјача *виши* (1207); Отада

Почину ни рђа на *оружје* (282); и *оружјем*, мојијем уздањем (865); све *оружје* своје у комате (1368) – Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца, Његошев књижевни језик*, 218–219.

⁸ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 422; Митар Пешикан, *СК-Љ*, 160; Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1927, 55; Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 12, Одј. умјетности, књ. 2 (1981), 147; Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII, Београд 1977, 85.

смо *виши* пријатељи (1171); Рашта га је бог *вишега* дао (1208); кад је *виши*, нека је и јачи! (1209).

Осим тога, напоредо са придјевом *велики*, који је ипак много обичнији: смрад *велики* и тешка запара (1427); Бог *велики* и његова сила (2411); но некакав покољ те *велики* (2575); Из грмена *великога* лафу изаћ трудно није (9); употребљава се и *вељи*: *Веља* крушка у грло западне (1139); у путима на *веље* бродове (1467). Па и у невезаном слогу: Коло на *Вељем* гувну поје (стр. 35 – испред стиха 563); Главари сједе око *Вељега* гувна (стр. 96 – испред стиха 2045); / Поставише кољиво насред *великога* гувна (стр. 124 – испред стиха 2648) – наравно, у прва два случаја *вељи* је употријебљен у топонимији а у посљедњем примјеру придјев *велики* је у апелативној функцији.

Иако је у говорима Његошева ужег завичаја, па и много широј ареи, у употреби једино лексема *оштар*, језик *Горског вијенца* сачувао је из старине неизмијењени коријен *остр-*: како у придјевима: ко ће турске главе сјећи/*остра* сабљо? (1931); *остро* осје одбрањује класје (2304); Твоје куле и *остре* мунаре (926); тако и у другим ријечима изведеним од овог коријена: пред *остротом* витога челика? (884); до што *остре* зубе за сусједи (1161); већ умију под грлом *острити* (119)⁹.

Михаило Стевановић наводи једну гласовну особину везану за далеку прошлост српског језика – извршену сибиларизацију у облику ном. множ. придјева *једнак*: Седам братах, сви седам *једнаци* (2013); и придјевске замјенице *васолик* – *свиколици*: то је особина заједничка свим говорима староцрногорским¹⁰ (нарочито је живе употребе на Приморју). У *Горском вијенцу*, у невезаном слогу, иза стиха 2217 (стр. 104), једном је потврђена – Разиђоше се дома *свиколици*. Иначе, придјевску замјеницу *сваколика* са замјеничким придјевом *сав* у основи Његош често употребљава – и то у метатезираном лику (али искључиво у женском роду једнине): погибе му војска *сваколика* (707); Природа се *сваколика* пита (2282); Зла под небом што су *сваколика* (2493); – при чему се у акузативу и први дио сложенице деклинира: да облазим земљу *свуколику* (1082).

⁹ Види сличан приказ у: Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, 223–224.

¹⁰ Михаило Стевановић, *Исто*, 223.

Већ је за језик *Горског вијенца* раније констатовано: „Његошев језик је једним дијелом својим био народни, а било је и оних елемената у њему што су се стицајем културно-историјских околности развили у њему и улили у њега – многобројни словенизми, црквенорусизми и црквенословенизми. Код Његоша се налази овде-онде на словенизме прилагођене често нашем језику и језичким ситуацијама, или их је он и неприлагођене гдјекад употребљавао”¹¹ – на примјер: Да, витеза сустопице *трагически* конач прати (23); Сва витештва њина *блистателна* (231); Име *чесно* заслужи ли на њој (2333). Нијесмо се, за потребе овога рада, подробније бавили овим питањима – неколико стихова које издвајамо, и тенденције које смо у њима уочили, више су на нивоу импресије и препоруке за будуће испитиваче језика овога писца. Не одговарају данашњем језичком осјећању, па ни говорима Његошева завичаја, репартиције старих придјевских суфикса *-ни* и *-њи*. Отуда, с једне стране: Да не варам *народње* надање (88); Како ће се *свенародња* жертва (2581); а: И клаше се *љетни* дан до подне (1050); с друге. Од *небеса* придјев је редовно *небесни*: иста управ слични гром *небесни*, суд Орестов (28); ал’ *небесну* силну зраку што ћ’ угасит твоје душе (30)? Који сједиш на престол *небесни* (743). Његошев језик зна и за семантичку и за морфолошку конгруенцију: Мујо Алић, *турски кавазбаша* (469); Је ли инстинкт ал’ *духовни вођа* (614); / Ће си, Марко, *нагнута делијо?* (1798); Бјеж, Комнене, *задрта делијо* (1842); у невезаном слогу: Видећи владика... и три *своје слуге све кржаве* (стр. 121 – испред стиха 2583). И тако даље.

4. ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЈЕВСКИМ ЗАМЈЕНИЦАМА

Показне замјенице

Са стањем у црногорским говорима посебно је интересно упоредити замјенице првог и трећег лица – *овај* и *онај*. Наиме, у већини црногорских говора у напоредној су употреби дијалекатски (*ови*, *они*) и књижевни ликови (*овај*, *онај*) – чак је више говора у којима су дијалекатски ликови претежнији (у Његошеву завичају употребљавају се само ликови *ови* и *они*). Да одмах кажемо, имајући све ово у виду, Његошев језик је много ближи књижевном – на примјер, употреба лика *овај* чак је обавезна: Нек се *овај* вијек горди (1); И на

¹¹ Исто, 203–204.

овај камен избљувала (53); *Овај* држи за реп аци-Аца (961); Држ, ридале, узми *овај* фишек (1175); Има *овај* двадесет говеди (1708), Ада што је *овај* мјесец црвен (2222); *овај* грдни свијет испитао (2487); Св'јет је *овај* тиран тиранину (2499). Обавезност употребе књижевног лика *онај*: Главу би ти *онај* час посјекли (550); па *онај* час трчи судницама (1510); Суд *онај* час она два ухвати (1514); кад *онај* час није него сламка! (1591); *онај* не зна што у тебе спава (2245); у *Горском вијенцу* поремећена је само у једном стиху, који одговара стању у народном говору: Рекао би, *они* час умрије (1692).

Замјеница за друго лице *тај* је у *Горском вијенцу* само два пута употријебљена и то оба пута у дијалекатском лику: Гроб се његов пропа на *та* свијет (2425); Нек уљезе и *та* луди к нама (2735).

Опште замјенице

Напоредо са *сваки*, *свака*, *свако*: И ствар *свака* кад на њој добије (2675); Живином се *сваком* премећемо (2145); *сваки* себе за нос дохватио (1600); *сваки* дође као бабетина (1687); писац *Горског вијенца* употребљава *свакоји*, *свакоја*, *свакоје*: Пâс *свакоји* своје бреме носи (2318); Род *свакоји* своју вјеру има (803); а мени је *свакоја* једнака (2227); што су оне *свакоју* изјеле (2114); Кад је радост са *свакоје* стране (2734); па зажегли са *свакоје* стране (2770); и *свакоју* живу ухватисмо (191); У вас стење на *свакоју* страну (1167); што су оне *свакоју* изјеле (2114).

Присвојне замјенице

У генитиву/акузативу присвојних замјеница *твој* и *свој* у духу Његошева језика су и несажети и сажети лик¹². Иако остављамо малу резерву да смо пропустили да забиљежимо неки дужи или краћи облик, на основу несумњиве грађе износимо сљедећи статистички податак: овај писац употријебио је 8 пута несажети: свој *својега* никад пуштат неће (533); догна бритву до *својега* носа! (1601); на *твојега* крилата хајата (1790); и *твојега* бича пакленог (1792); Појаш, Марко, *твојега* Шарина (1801); до *твојега* тешка шестоперца (1803); Сад те виђу на *твојега* Ждрала (1827); узесмо га за *своје-*

¹² Исто стање, дакле са напоредном употребом сажетих и несажетих ликована, карактерише и језик Петра I Петровића (Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 8, Одјелење умјетности, књ. 1, 1976, 147).

га брата (2603); а 7 пута сажети лик: него главу *свог* сина Андрије (1300); Ружа с струка није пала *свог* (1857); Прокле Мара *свог* сина Станишу (694); *свога* дома већ не ћах гледати (1441); да ничега, ано *свога* хлада (1504); без питања *твога* ал’ Лимова (1854); Испод *твога* трона свијетлога (747).

За присвојну замјеницу трећег лица једнине женског рода Његош употребљава искључиво лик *њен*: Што облистете земљу *њеном* крвљу! (1014); Гора Црна и *њена* свобода! (2647). Не одговара ово стање говорима пишчева ужег завичаја, па ни сродним говорима окружења – напротив, у овој ареи лик *њен* је најнеобичнија варијанта, тј. много ће се прије него *њен* употријебити форме са партикулом: *њојзин*, *њозин* или *њезин*¹³. Интересантно, Његош је показао да му партикула *зи*, обична у говору Његуша и околине, није страна у једном једином примјеру датива једнине замјенице *његов*, *његова*...: И тисни му од лакта рожину / *његовојзи* у грлић шишани (409–410).

Присвојна замјеница 3. л. мн. углавном је у лику *њихов* – уз то, са редовно реализованим сугласником *х*: За *њихова* смртна сагрешења (199); *Њихово* је на гробници царство (632); Са *њихово* триста соколовах (1045); ма *њихове* куће попалисмо (2610). Међутим, у два примјера јавља се и форма *њин*: *њина* сила, то је твоја сила (128); Сва витештва *њина* блистателна (231).

5. Анализа придјевско-замјеничких ријечи стварно показује да је дијалекатска нота у Његошевом језику доста наглашена. Међутим, никада те црте нијесу искључиво његушко-подловћенске, већ увијек дио много шире арее. С друге стране, пјесник *Горског вијенца* врло често између дијалекатског и стандардног лика бира овај други (боље рећи: дијалекатски ће, показујући да му је познат, само спорадично употријебити – на примјер, у избору између *божји/божи*, *онај/они* итд.). Свакако, остало је у говору пјесникова ужег завичаја много карактеристика које су у *Горском вијенцу* могле да буду, а нијесу употријебљене. И када су придјевско-замјеничке ријечи у питању, тачном нам се чини оцјена једног истраживача Његошева језика – изречена за његово цјелокупно дјело, односно пјесникову особену поетику: „Чињеница да је Његошев језик и пјеснички језик, да се Његош као пјесник и односио према језику, да је трагао за пјеснич-

¹³ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 426; Миодраг Јовановић, *Говор Пашировића*, 365; Митар Пешикан, *СК-Љ*, 150.

ким средствима која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања, поштујући и законитости стиховног ритма, онда постаје јасно да је граматички систем Његошева језика у ствари – Његошева поетска граматика – што тражи и посебно гледање на његове језичке особености”.¹⁴

ЛИТЕРАТУРА

Вушовић 1930: Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, ЈФ IX, Београд 1930.

Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Паиштровића*, Универзитет Црне Горе, Библиотека филозофско-филолошке науке, Подгорица 2005.

Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд 1940.

Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Књига о Његошу*, НИРО „Књижевне новине”, Горњи Милановац: НИРО „Дечје новине”, Београд 1989.

Младеновић 1973: Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад 1973.

Остојић 2003: Бранислав Остојић, *Снага и моћ Његошева језика и његов удио у изградњи Вукова модела књижевног језика, О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Библиотека филозофско-филолошка, Универзитет Црне Горе, 2003. године, 41–53.

Остојић 1976: Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 8, Одјелење умјетности, књ. 1, 1976.

Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, Београд 1965.

Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ Титоград, Пос. издања, књ. 12, Одј. умјетности, књ. 2 (1981).

Стевановић 1990: Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца, Његошев књижевни језик*, САНУ, Научна књига, Београд 1990.

Стевановић 1983: Михаило Стевановић, Милица Вујанић, Милан Одавић, Милисав Тешић, *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, САНУ, Београд 1983.

¹⁴ Бранислав Остојић, *Снага и моћ Његошева језика и његов удио у изградњи Вукова модела књижевног језика, О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Библиотека филозофско-филолошка, Универзитет Црне Горе, 2003. године, 43.

Miodrag JOVANOVIĆ

ADJECTIVAL-PRONOUN FORMS IN *THE MOUNTAIN WREATH*

Summary

The aim of this study is to state the extent to which there is correspondence of the language of *The Mountain Wreath* with the vernacular of the writer's homeland on one hand, and on the other with the standard literary language. This being done by tracking down the use of adjectives and adjectival pronouns. The survey of the system of the adjectival-pronoun forms reveals the existence of many traits of the vernacular from Njegosh's homeland, but seldom is any dialectical trait of only local character and rarely is it fully consistent. The poet of *The Mountain Wreath* when in two minds between dialectical and standard forms, very often decided for the latter ones (e. g. between *božji/boži, onaj/oni* and alike.), and a vernacular form although he did recognize he sporadically used. This study deals with the reasons why the writer chose vernacular or standard forms and tries to answer and explain these questions.

